

Akadska etika:

- 1) Etika studiranja i naučnoistraživačkog rada;**
- 2) Najčešće zloupotrebe, prevare i greške na diplomskom nivou**

Antropologija za studente Geografskog fakulteta

Prof. dr Miloš Milenković

Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Šta se ovde podrazumeva pod “etikom”?

Opšta podela etike:

- 1) Metaetika
- 2) Normativna etika
- 3) Primenjena (proceduralna) etika

Metodologiju studiranja i istraživanja zanima primenjena/proceduralna etika, iako ona sadrži i mnoge normativne aspekte.

Metodologiju ne obuhvata filozofiju morala, nego znanje o tome kako etička istraživanja utiče na samo istraživanje, kao i kako istraživač da zaštiti akademski integritet od same etike istraživanja (koja je često u službi vanakademykih interesa). Isto važi i za studiranje.

A šta je “politika” u ovom kontekstu?

- * Višeznačnost pojma
- * Metodologiju interesuje meta-politika (ugrađena u naučnu, prosvetnu i kulturnu politiku, “politiku znanja”) i mikro-politika (interesi institucija, profesija, grupa i pojedinaca koji imaju naučni autoritet/moć kao i onih koje proučavamo)
- * Metodologiju ne interesuje dnevna i partijska politika (mada se u istorijsko-metodološkim istraživanjima ponekad koristi kontekstualna analiza, koja uključuje i događajnu istoriju, političku, kolektivnu i individualnu odn. analizu posledica koje su one ostavile na naučnoistraživačku praksu naučnika i naučnih kolektiva)

Ključna pitanja metodologije proširene etičkom i političkom analizom

- * Student kao zanimanje? Etika studentske „profesije“?
- * Da li je naučnik (istraživač) društveno odgovorno zanimanje?

Ako jeste, kome treba da budemo odgovorni:

- * ličnim ili grupnim nazorima,
- * kodeksu naučnog društva ili akademske institucije,
- * „javnosti“, „društvenom moralu“, zvaničnoj ideologiji,
- * zakonodavstvu (nacionalnom i međunarodnom)...?

Prošireni pojam metodologije obuhvata etičke probleme, etičke propise i pitanja povezana s politikom znanja:

Kako etička i politička pitanja utiču na navodno vrednosno-neutralno studiranje i istraživanje?

Kako da postupite kada ste suočeni s moralno relevantnim problemima tokom studiranja i istraživanja?

Da li da dozvolite da etički propisi utiču odnos sa kolegama i profesorima, na izbor teme, dizajn istraživanja odnose sa informantima ili prema izvorima, pisanje zaključaka i dr?

- * Da li su objektivnost i moral povezani?
- * Da li da prekinete studiranje ili istraživanje kada se suočite s nečim što ne smatrate moralnim?
- * Da li i kada intervenisati?
- * Da li su prekid ili intervencija jedine raspoložive opcije?
- * S kim se konsultovati?
- * **Ključna poenta – metodologija koja ignoriše društvene (etičke i političke) kontekste proizvodnje i primene nauke, od osnovnih studija do doktorske disertacije, nije potpuna – ona ne vidi, ne razume, pa ni ne objašnjava, dakle ne može da normira, stvarno ponašanje studenata, profesora i istraživača i ostaje na nivou fiktivnih apstraktnih modela**

Stilovi odnošenja prema problemima

- * Konzervativni/revolucionarni
- * Konstruktivni/destruktivni
- * Kolektivni/individualni
- * Institucionalni/van-institucionalni

...

Svaki od stilova odnošenja prema problemima može se sagledati u odnosu na metodološke izbore:

Pozitivizam/Konstruktivizam

Realizam/Antirealizam

Esencijalizam/Relativizam (kontekstualizam)

Standardni pogled na nauku (i na metodologiju)

Nauka je, tradicionalno posmatrano:

- a) Politički nezainteresovana (prema ciljevima i interesima)
- b) Moralno indiferentna (prema vrednostima)

Izvor tradicionalističke metodološke greške – pozitivizam, metodološki monizam (redukcionizam, fizikalizam)...

Posledica tradicionalnog pogleda na etiku i politiku nauke: redukcija metodologije na logiku i kopiranje praksi laboratorijskih nauka (koje su i same u tom slučaju uglavnom umišljene a ne opisane i protumačene na osnovu stvarnog ponašanja prirodnih naučnika)

“Naučnost”, objektivnost i moral

“Zainteresovano, usklađeno s vrednostima” = subjektivno

“Bez interesa i vrednosti” = objektivno

Ignorisanje, pa i negiranje (moralnih) vrednosti i (političkih) interesa bilo je, tradicionalno posmatrano, prividni put ka objektivnosti, radi “dostizanja naučnosti”

“Naučnost” i autoritet DHN

Autoritet nauke u društvu, i njeno finansiranje i moć da menja svet zasnovani su na tradicionalnim idealima vrednosne neutralnosti i metodološke objektivnosti

Alternativa: “istinolikost” (Poper) – nauka je bolja od ne-nauke; iako je istina nedostižna, naučnici su joj se približili više od ostalih i organizovano nastoje da joj se približavaju neprekidno proveravajući istinitost onoga što znaju

Alternativa je **istovremeno i metodološka prednost i društvena mana** – vanakademska javnost ne može da razume, a zlonamernic to često koriste pri kreiranju javnih politika, kako to da naučnici neprekidno opovrgavaju jedni druge!?

Podsetnik o objektivnosti/subjektivnosti

Dva značenja objektivnosti:

Korespondencija sa “stvarnošću”/Konsenzus naučne zajednice

Dva značenja subjektivnosti:

Svojevoljnost, iracionalnost, partizanština/Originalnost

Postoji jaka veza između ovih epistemoloških pitanja i etike istraživanja

Pozitivistička dekontekstualizacija – upravo suprotno smislu nauka o čoveku

Nauka “očišćena” od istorijskih, socijalnih i kulturnih konteksta (čije je razumevanje, po definiciji, dobra humanistika) postoji samo u pozitivističkim modelima

Tehnički jezik nauke – “zaštita” od ne-nauke

Da li rezultate nauke treba komunicirati svakodnevnom jezikom? Sve veći značaj koji se pridaje ekstraakademskoj valorizaciji

Prijave za naučnoistraživačke projekte, izbori u nastavna i naučna zvanja, dodela priznanja za naučni rad obavezno sadrže deo koji se odnosi na društveni značaj (impakt)

Da li se znali da predmeti na fakultetu moraju u sklopu studijskog programa imati ne samo naučni već i „društveni značaj”? Kako to razumete?

Etička prevencija

- * “Bolje sprečiti nego lečiti” – prevencija tipskih grešaka i prekršaja, strukturnih i personalnih
- * Najčešći odnos prema moralno i politički osetljivim pitanjima je njihova prevencija odn. formalna zaštita od odgovornosti
- * Uputstva, smernice, preporuke i kodekse možete da shvatite i kao oslobađajuće („uradila sam kako piše“), a ne samo kao ograničavajuće (“smorio sam se“, „usporava me“, „kontrolišu me“, „ja sam žrtva cenzure“)

Podvrgavanje regulativi vs. moralno postupanje

Kao DH naučnici, “prirodno” smo skloni/naučeni da dovodimo pod sumnju autoritet i dekonstruišemo vrednosne sisteme

To je posebno primetno u našem rezervisanom stavu prema etičkoj regulativi (povelje, uputstva, smernice, kodekse i sl.) i odbijanju da ih uzmemo zdravo za gotovo

Etičku regulativu često kritikujemo kao:

- a) proceduralni alibi da se moralne dileme zaobiđu ili zanemare,
- b) pokušaj uvođenja cenzure od strane država, institucija, organizacija ili kompanija, mada ih i
- c) licemerno sledimo da bismo uopšte mogli da preživimo u izmenjenim okolnostima akademskog života

Odgovornost – prema etičkoj regulativi ili prema moralu? Čijem moralu?

Moralna pristrasnost regulative vs. Moralna pristrasnost studenata, profesora i istraživača

Stepeni moralne indiferentnosti = stepeni objektivnosti

Savet: kada lično shvatanje morala parališe istraživanje i onemogućava Vas da ga završite, pozovite se na etičku regulativu da “odmrznete” proces i nastavite dalje

Izuzetak: slučajevi nasilja (tada se studiranje ili istraživanje prekida i nadležni su zakonom predviđeni akteri)

Kada bi trebalo prekinuti studiranje i istraživanje i intervenisati?

- * Nasilje, zanemarivanje i zlostavljanje
- * Nedostatak osnovnih sredstava
- * Značajan otpor (npr zaticani studenti prave demonstracije protiv teorije evolucije ili pijani informant tuče suprugu)
- * Preveliki pritisak vlasti i/ili finansijera (opstanak discipline važniji je od pojedinačnog istraživanja)
- * Kako izvagati šta je manja šteta – sprečiti pojedinačno nasilje ili omogućiti prevenciju masovnog nasilja u budućnosti na osnovu otkrića njegovih strukturnih preduslova i kontekstualne forme?

Da li uopšte prekinuti istraživanje?

- * Iz perspektive ciljeva nauke, nije li mudrije i korisnije istražiti verovanje u kreacionizam i uzroke nasilja, razumeti ih i objasniti, i time doprineti prevenciji zatucanosti ili nasilja nad mnogima u budućnosti?
- * Šta je vrednije – zajednica ili pojedinac?
- * Da li je u pitanju običan licemerni izgovor da se stekne lična korist (diploma, honorar, slava...)?

Šta u ovom kontekstu uopšte znači “odgovornost”?

- * Odgovornost prema nauci – traganje za istinom (“akademski integritet”)
- * Odgovornost prema profesiji istraživača, nastavnika...ali i studenta
- * Odgovornost prema institucijama (fakultet, institut, škola)
- * Odgovornost prema proučavanima (poštovanje ispitanika)
- * Odgovornost prema društvu („integritet intelektualca“)
- * Odgovornost prema sebi, kolegama i bližnjima (partnerima, porodici, deci...)

RAZLIČITI TIPOVI ODGOVORNOSTI TOKOM ISTRAŽIVANJA MOGU DOĆI U KOLIZIJU, ŠTO PROIZVODI METODOLOŠKE POSLEDICE

Akademski integritet

- * Traganje za istinom
- * Problem: konflikt lojalnosti (akademski i lični integritet, su ponekad u koliziji; “da li sam prvo naučnik ili građanin ili član porodice ili pripadnik nacije itd.”)
- * Epistemička distinkcija nauka/ne-nauka proizvodi i socijalnu distinkciju (naučnik i profesor kao osobe “višeg statusa”)
- * Izazovi samoregulacije

Profesionalni integritet

- * Šire značenje: obuhvata sve navedeno – akademske institucije, društvo koje nam je poverilo pravo („licenciralo nas“) da proučavamo, ustavne i zakonske norme koje nas obavezuju da poštujemo standarde svojih (licenciranih) profesija
- * Uže značenje – odgovornost prema profesiji kao celini, prema svim prethodnim, sadašnjim i budućim istraživačima (problem – poistovećivanje sa profesijom, “profesionalna deformacija”, disciplinarizam)

Institucionalni integritet

- * Odgovornost prema Odeljenju, Fakultetu i Univerzitetu kada je istraživanje, kao u Vašem slučaju, deo školovanja
- * Odgovornost prema poslodavcu u budućnosti (muzej, institut, ministarstvo, nevladina i/ili međunarodna organizacija, kompanija)

Problem: konflikt lojalnosti (institucije imaju svoje moralne/poslovne logike i etičke konvencije, zvanične i nezvanične, koje su ponekad u koliziji s drugim tipovima integriteta)

Važno: Lojalnosti su višestruke i ne moraju se međusobno isključivati

Odgovornost prema proučavanima

- * Poštovanje njihovih uverenja (može biti u koliziji sa svim navedenim tipovima odgovornosti, ličnim shvatanjem morala i često je nezakonito – tradicionalne kulturne prakse u patrijarhatu, magijske i religijske, zdravstvene i higijenske...)
- * Poštovanje odnosa poverljivosti
- * Problem ograničene poverljivosti
- * Objavljivanje istine „po svaku cenu“ = “mač sa dve oštrice”

Društvena odgovornost društvenih naučnika

- * Društveni naučnici “proizvode” istine (setite se: “Predstave su društvene činjenice”)
- * Oni svojim istraživanjima otkrivaju/ko-konstituišu, imenuju i klasifikuju osobe, kolektive, procese i prakse – nauka, obrazovanje, mediji i folklor/tradicije od tih predstava zajedno spontano ili planski kreiraju “znanje” o ljudima i njihovim kulturama
- * Javna odgovornost intelektualca NIJE isto što i odgovornost u kontekstu etike istraživanja (kada bi bilo tako, nijedno istraživanje ne bi moglo da se završi a mnoga ni da se započnu)

Pauza

- * Pausirajte prezentaciju i odmorite se 10-15 minuta

Najčešće zloupotrebe, prevare i greške u diplomskom istraživanju

- * Fabrikovanje , falsifikovanje i „štimovanje“ sopstvenih i tuđih nalaza
- * Plagiranje tuđih nalaza (prenetih izvora, opisa, transkripata intervjua, tabela i sl.) i interpretacija (predstavljanje tuđih zaključaka kao sopstvenih)
- * Lažno autorstvo - nezaslužno potpisivanje na tuđi rad ili nezaslužno potpisivanje drugog na sopstveni (Univerzitet je – jasno, zbog laboratorijskih timova – veoma rastegljivo regulisao ko je autor, čak i „osoba koja je dala ideju“)
- * Kako da postupite kada Vas osoba na funkciji pritiska da je „potpišete na rad“ (često neformalno)?

Fabrikovanje podataka

- * Izmišljanje ljudi, situacija, događaja, iskaza, opisa...
- * Važno: prikrivanje identiteta ispitanika i institucija, u okviru propisanog/dogovorenog odnosa poverljivosti, ne smatra se fabrikovanjem (po konvenciji)
- * Važno je, takođe, uočiti razliku između istraživačevih hipoteza i fantazija s jedne, i i fabrikata nalaza (izmišljenih činjenica), s druge strane – „tanak led“ prikrivanja domišljanja rezultata putem imaginacije

Falsifikovanje i „štimovanje“ podataka

- * Namerna i svesna dopuna/izostavljanje, “iskrivljavanje istine” i drugi, srodni vidovi lažiranja
- * Razlikuje se od fabrikovanja, zato što falsifikator radi s onim što je stvarno, oduzimajući i dodajući, dok fabrikator ponekad izmišlja čak i “od nule”
- * Veoma izazovno u situacijama kratkih rokova za predaju rezultata, nedostupnih informanata, zatvorenih zajednica ili institucija ...

Plagiranje nalaza

- * Korišćenje tuđe građe kao sopstvene bez saglasnosti (krađa)
- * Upotreba rezultata zajedničkog istraživanja nije krađa, ukoliko postoji pisani (dovoljan je jedan imejl) ili usmeni dogovor o deljenju građe (neophodno je da postoji snimak ili svedoci)
- * Ekstenzivno citiranje i korektno parafraziranje, s jasno naznačenim autorstvom, nije plagijat.
- * Objavljivanje sopstvenih nalaza/interpretacija više puta nije plagijat ukoliko ne tražite naučne “bodove” za isti tekst više od jednog puta.
- * Poželjno je objaviti svoje radove više puta, poštujući prethodno ograničenje, za različite publike i/ili na različitim jezicima, u različitim formatima (članak, pa poglavlje šire studije npr. ili naučna analiza i policy studija, na kraju knjiga npr.)

Plagiranje tuđih interpretacija

- * Plagiranje celih pasusa, stranica, pa i čitavih tekstova drugih autora
- * Predstavljanje tuđih zaključaka kao sopstvenih
- * Predstavljanje referenci koje niste čitali kao da jeste (izostavljanje trećih autora, preko kojih ste nešto saznali o tekstu autora koga tobože citirate)
- * Inspiracija nije plagijat, ukoliko korektno navedete izvor ideje – dobra nauka se uglavnom zasniva na kontinuitetu (uključujući tu i oponiranje) i nije revolucionarna i skokovita nego postepena, inkrementalna („korak po korak“, „cigla po cigla“)

Lažno autorstvo

- * Školski rad ne mora biti originalan u smislu genijalnosti ali mora biti originalan u smislu samostalnosti
- * Strogo je zabranjeno da Vam neko drugi napiše deo ili celinu rada
- * To je, osim što je nezakonito, nemoralno i glupo
- * Nemoralno je prema kolegama i institucijama čiji integritet narušavate pred širim društvom
- * Glupo je, zato što lišavate sebe prelaženja dragocenog i nužnog puta na kojem treba da postanete istraživači – sticanja ključne kompetencije koju nudi studijski program koji ste upisali (sposobnost samostalnog istraživanja i pisanja)
- * Pod pisanjem se u ovom kontekstu ne podrazumevaju uređivanje, lektura i korektura – naprotiv, poželjno je da Vam neko logički, kompoziciono, gramatički i pravopisno, pa i stilski, sredi tekst (ukoliko za to ima vremena)

A sada da odahnemo:

99% nauke je oslanjanje na prethodnike i dijalog s njima

- * Nema potrebe za plagiranjem – 99% nauke je neko već otkrio, razumeo, promislio i objavio pre nas – sve što je potrebno jeste da korektno citirate i interpretirate (naučnici nisu prvenstveno pronalazači, iako to mogu biti)
- * Ipak vodite računa da udeo citata (ne parafraza) ne pređe 30% udela u tekstu
- * Ako ste lenji, nemojte se baviti naukom (istraživanje zahteva vreme i energiju, često ne donosi adekvatnu zaradu niti priznanje a i usamljenički je posao, posebno kada dođe do pisanja)
- * Ako ste sujetni, savladajte se na vreme – nije sramota ne biti originalan, sramota je biti lopov

(auto)cenzura

Izbegavanje onog što je:

- * Društveno nepoželjno/politički nekorektno
- * Ideološki ili politički/partijski nepoželjno odn. zabranjeno
- * Lično, porodično ili socijalno neprihvatljivo
- * Neprihvatljivo za etničku/konfesionalnu/regionalnu grupu koju proučavate
- * Neprihvatljivo za neku od zajednica kojoj pripadate

Kako se nositi s (auto)cenzurom?

Direktne methodske posledice (auto)cenzure

- * Eliminacija “nepoželjnih” (nepristojnih) nalaza sužava empirijsku osnovu sopstvenog zaključivanja i može voditi pogrešnim zaključcima
- * Eliminacija “nepoželjnih” hipoteza, iz straha ili sramote, vodi u blokadu i onemogućava rast saznanja
- * Eliminacija “nepoželjnih” zaključaka, skrivanje ili ignorisanje istine, vodi u zatucanost (pretvara nauku u ne-nauku)
- * **Komplikovano je a ponekad i nemoguće izvagati naučne i lične/društvene ciljeve, interese i vrednosti?**

Da li sve ovo znači da nam treba eksterni nadzor ili strožija “interna kontrola”?

- * Problem: atmosfera nadzora i kontrole suprotna je autonomiji naučnoistraživačkog rada
- * Naučnici kao celina ne čine neku definisanu, društveno priznatu odn. licencirana profesiju (poput medicine ili prava) ali to ne znači da nemamo samoregulaciju – imamo čak i poseban zakon
- * Univerzitetima, institutima i naučnim društvima je povereno da vode računa o etici naučnoistraživačkog i nastavnog rada, u okviru Ustavom i zakonima definisane autonomije

Že-metodološki zaključak: metodolozi nisu ni pronalazači, detektivi, već mislioci i savetodavci

- * Ako odlučite ne samo da primenjujete metode već i da ih kao metodolozi proučavate, imajte na umu da se naukom ne može upravljati (a da ostane nauka), ona se ne sme nadzirati i naučnici nisu službenici ideologije – kada dođe do toga, nauka više nije zdrava nauka
- * Sve je to, naravno, moguće, ali nema prave nauke bez slobode, kao što ni slobode nema bez odgovornosti
- * U tom smislu, kada smatrate da Vas propisi koji regulišu etiku istraživanja ograničavaju i „guše“, setite se da Vam oni istovremeno definišu i polje u kojem možete da budete slobodni, u skladu s poverenom autonomijom naučnoistraživačkog rada

Opšteistraživački zaključci/ rekapitulacija

- * Istraživanje nije nešto što se „samo dogodi“ – kao što ga planiramo u metodskom smislu, ono je regulisano i u etičkom (pa i političkom) smislu
- * Može nam se učiniti da etička regulacija istraživanja smanjuje našu slobodu kao istraživača ali zapitajmo se – odakle nama uopšte pravo da proučavamo druge? Zašto nas oni puštaju u svoje živote?
- * Istraživanja vršimo u skladu s poverenim nadležnostima – ratifikovani međunarodni sporazumi, Ustav i zakoni garantuju nam autonomiju univerzitetskog i naučnog rada, dok mi za uzvrat garantujemo da ćemo se etički samoegulisati
- * Stanovništvo nam veruje i „podrazumeva“ da možemo i treba da ih proučavamo ali i da im nećemo naneti štetu (pretpostavka zakonitosti; pretpostavka benevolentosti)
- * Mi, dakle, imamo dužnosti prema nauci uopšte i prema instituciji u okviru koje istražujemo, zahvaljujući kojima uopšte imamo istraživačku „licencu“

...

- * Dužnosti su brojne, ali najvažnija (u ovom kontekstu) jeste da poštujemo etičke kodekse (ili, ako ne postoje kodeksi, smernice, odluke i sl.) koji regulišu etiku istraživanja na našem Fakultetu, Univerzitetu i u našoj naučnoj disciplini (etičku regulativu često usvajaju naučna društva)
- * Iako se razlikuju međusobno, svi etički propisi definišu nekoliko osnovnih elemenata o kojima treba da vodimo računa ...

...

Osnovni elementi etičke regulacije:

- * Šta se smatra apsolutno zabranjenim u istraživanjima (ovim pitanjem, u istorijskom smislu, i započinje etička regulacija nauke)
- * Ko je nadležan za etičku procenu projekta istraživanja ili neke etički sporne situacije tokom samog istraživanja (npr. Etički odbor Fakulteta)
- * Šta čini informisani pristanak, posebno u slučaju vulnerabilnih, nekompetentnih ili na drugi način zavisnih ispitanika
- * Koje su granice poverljivosti (privatnosti) saznanja stečenih istraživanjem (ograničena poverljivost)

...

- * Na koji način se obezbeđuje poverljivost istraživačkih informacija
- * Sleđenje principa činjenja dobra i izbegavanja da se naudi drugima
- * Definisanje integriteta istraživača, istraživanja i nauke u celini (pitanja zabrane plagiranja i fabrikovanja, poštovanja ugleda institucija i poslovnih zahteva organizacija i sl.)
- * Kako izvagati korist i štetu za ispitanike, u odnosu na one za institucije i struku, takođe nije prepušteno pojedinačnim istraživačima
- * Da li i pod kojim uslovima pristati na cenzuru?
- * Da li i pod kojim uslovima učestvovati u naručenim istraživanjima?

Razmislite o sledećoj tezi kada promišljate odnos etike istraživanja prema ostalim aspektima metodologije

Nije samo istorija „učiteljica života“, to je i metodologija (proširena etikom istraživanja i politikom znanja).

I ne zaboravite da čitate literaturu i pitajte o onome što Vam nije jasno

milmil@f.bg.ac.rs